

Mevlânâ'nın Mesnevi'de Mutasavvıflara Yönelttiği Bazı Eleştiriler Some Criticisms Directed By Mevlana To Sufis In The Mesnevi

Doç. Dr. Mustafa Sefa ÇAKIR¹

Süreç/History

Geliş/Submitted: 01/04/2026
Kabul/Accepted: 29/06/2026
Yayın/Published: 25/09/2026

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author(s) declares that have no competing interests.

Telif Hakkı/Copyright

Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) license.

Öz

Yazılmasının üzerinden yaklaşık sekiz yüz sene geçmesine rağmen Mevlânâ'nın *Mesnevi*'si çağlar aşan mesajlarıyla bugün de güncelliğini korumaktadır. Günlük hayatın içinde kaleme alınan bir eser olan *Mesnevi*, toplumsal birçok meseleyi de işlemiştir. Ele aldığı toplumsal konular yanında toplumun birçok kesimini eserine yansıtan Mevlânâ, zaman zaman bu kesimlerle ilgili eleştirel bir üslup da kullanmıştır. Mevlânâ'nın eleştiri oklarından nasibini alan bir topluluk ise sufiler yani mutasavvıflardır. Eserde tespit edilebildiği kadarıyla mutasavvıfların bazıları kuru taklitçilikle, bazıları ihtiyatsızlıkla, bazıları da gurura kapılma ve ehil olmadıkları işlere soyunmakla eleştirilmiştir. Yine birçok beyitte dönemin sufilerle ilgili bakış açısını yansıtan ifadeler de yer verilmiştir. Mevlânâ, bu eleştirileri büyük bir mutasavvıf ve mürşit olarak takipçilerine doğruyu göstermek amacıyla yapmıştır denilebilir. Divan edebiyatında da şairler asırlar boyu zahid adı altında aşktan uzak olan kaba softa tipini eleştirmiştir. *Mesnevi*'deki tespitler de bir anlamda bu tiplere yapılan eleştirilere zemin hazırlamıştır. Diğer yandan Mevlânâ herkes için eleştirel bakabilme kabiliyetine sahip olmak gerektiğine de işaret etmiştir. Çalışma kapsamında *Mesnevi* bütünüyle taranmış, ilgili beyitler ve hikâyeler alınmıştır. Ardından bu metaforlarla Mevlânâ'nın ne anlatmak istediği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Mevlânâ kimi zaman bir tekkeye misafir olan, kendini dervişlerin meclisinde kaybeden bir sufiyi misal getirerek taklidin aldatıcılığını göstermiştir. Kimi zaman şehir ve köylü üzerinden tedbirsiz davranmayı, ehil olmayan bir mürşide teslimiyetin zararlarını anlatmıştır. Kişinin kendisinin ehli olmadığı işlere soyunmamasını savaşa giden ancak elleri bağlı bir esiri bile öldüremeyen bir derviş üzerinden gözler önüne sermiştir. Elbette eserde zikredilen tüm bu uyarılar her ne kadar doğrudan tasavvuf çerçevesinde verilse de herkes için geçerlidir ve herkesin alacağı bir pay vardır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, Eleştiri, Sufi, Taklit, Kibir.

Abstract

Although nearly eight hundred years have passed since it was written, Rumi's *Mesnevi* maintains its relevance today with its messages that transcend the ages. *Mesnevi*, a work written during real life, also deals with many social issues. In addition to the social issues he addressed, Mevlana reflected many segments of society in his works and from time to time used a critical style regarding these segments. One group that received its share of Rumi's criticism was the sufis. As far as can be determined in the work, some of the Sufis were criticized for being dry imitators, some for being careless, and some for being proud and taking on tasks for which they were not qualified. Many couplets also contain expressions reflecting the perspective of the period on sufis. It can be said that Rumi made these criticisms as a great mystic and spiritual guide in order to show his followers the truth. In divan literature, poets have struggled for centuries with the character of the rude bigot, who is far from love, under the name of ascetic. In a sense, the findings in Rumi have prepared the ground for criticism of this typecasting. On the other hand, Rumi also pointed out that we should have the ability to look at everyone critically. This study involved a thorough examination of the *Masnavi*, extracting relevant stories. Subsequently, the study focused on what Mevlana intended to convey through these metaphors and what he was referring to. In this context, Mevlana sometimes illustrates the deceptive nature of imitation by using the example of a Sufi who, while a guest in a tekke loses himself in the company of dervishes. Of course, all these warnings mentioned in the work, although given directly within the framework of Sufism, are valid for everyone, and everyone can learn a lesson from them.

Keywords: Rumi, Mesnevi, Criticism, Sufi, Imitation, Arrogance.

Atıf için (to cite): Çakır, MS. (2026). Mevlânâ'nın Mesnevi'de Mutasavvıflara Yönelttiği Bazı Eleştiriler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(3), 669-676. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1920743>

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sivas/Türkiye, mscakir@cumhuriyet.edu.tr.

Giriş

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), gerek yaşadığı çağda gerekse sonraki yüzyıllarda coğrafi ve kültürel sınırları aşarak büyük etki uyandırmış ariflerin başında gelir. İslam düşünce tarihindeki büyük tesiri nedeniyle onun için “peygamber değildir ancak kitabı vardır” dahi denmiştir (Amirchouphani, 2021, s. 21). Mevlânâ’nın bu etkiyi oluşturmada ise şüphesiz en büyük pay başka eserlerinin yanında *Mesnevi* adlı muhalled eserindedir. *Mesnevi*, bir eserin bir insanı ve toplumu nasıl dönüştürebileceğinin en güzel örneklerindendir (Ceyhan, 2004, s. 326).

İnsana yol gösteren en etkili araçlardan biri de yapıcı eleştirilerdir. Mevlânâ ve eleştiri kavramları birlikte düşünüldüğünde, genellikle akla ilk gelen husus ona yöneltilen tarihsel ve teolojik eleştirilerdir. Mevlânâ, Moğollara hizmet edip etmediğinden Müslüman olup olmadığına kadar birçok ithama maruz kalmış, eleştirinin ötesinde iftiralara uğramıştır. Bu çalışmada ise Mevlânâ ve eleştiri kavramlarına farklı bir yönden bakılacak, onun *Mesnevi*’de dile getirdiği eleştiriler gözler önüne serilecektir. Ancak zihinlerdeki algının tersine geniş bir eleştiri penceresine sahip olan Mevlânâ’nın tüm toplumsal eleştirileri daha hacimli çalışmaların konusu olacağından bu çalışmada sadece mutasavvıflara yönelttiği bazı eleştiriler üzerinde durulacaktır. Zira Mevlânâ, sadece bir sevgi ve hoşgörü figürü değil, aynı zamanda toplumdaki aksaklıklara neşter vuran bir sosyal eleştirmendir.

Mevlânâ, toplumun içinden bir kimse olarak topluma seslenmiş, insanların dertleriyle dertlenmiştir. *Mesnevi*’si bu derdin bir tezahürüdür ve yine insanlarla ilgili gördüğü sorunları çeşitli metaforlarla anlatmış, bu sayede onlara bir yol haritası çizmiştir. *Mesnevi*’de çeşitli vesilelerle değinilen toplum kesimleri şu şekildedir: Devlet erkânı ve saray mensupları: padişah, vezir, komutan, şehzade; adliye ve emniyet mensupları: kadı, muhtesip, ases; sufiler: şeyh, mürit; din adamları, âlimler, fakihler, vaizler; askerler; şehirli, köylüler, zenginler, köleler, cariyeler ve sıradan insanlar (Kırlangıç, 2021).

Mevlânâ sadece *Mesnevi*’de değil Divan’ı gibi diğer eserlerinde de ayet ve hadislerin kullanımının yanında çeşitli halk inanışlarını ve sosyal çevreyi işlemiştir (Yüceer, 2021, s. 493). Görüleceği üzere eserinde geniş bir insan ağına yer veren Mevlânâ’nın doğaldır ki ele aldığı kesimlerden biri de sufiler yani mutasavvıflardır. O, bir mürşit olarak insanlara nasıl olmaları gerektiğini öğrettiği gibi nasıl olmamaları gerektiğini de anlatmıştır. İç içe hikâyelerden oluşan *Mesnevi*’nin amaçlarından ve konularından biri olan bu eğitim, çeşitli benzetmeler ve mecazlarla sunulmuştur.

İyiliği ve kötülüğü bütün olarak yorumlayabilmek için kötülükten de bahsetmek gerekmektedir (Kuşlu, 2024, s. 509). Mevlânâ da yol göstermek istediği kimselere olumsuz hâlleri eleştirel bir dille önlerine koymuştur. Mevlânâ’nın mutasavvıflara yönelttiği eleştirilerden bazılarını şu başlıklar altında ele alınabilir:

1. Taklitçilik

Taklit, sözlükte bir şeyi insan veya hayvanın boynuna asmak anlamına gelmekle birlikte fıkıh usulü terimi olarak bir âlimin icthadî bir meseleye dair görüşünü delile dayalı olmaksızın benimsemeyi veya uygulamayı ifade eder (Kaya, 2010, s. 461). Genellikle fıkıh veya akaid gibi ilimlerin konusu olan taklidi ve mukallitliği Mevlânâ tasavvuf çerçevesinde kullanmıştır. Mutasavvıfların, meselenin derûnuna varmadan sadece gördükleriyle davranmasını eleştirmiş ve taklide değil de tahkike yani meselenin hakikatine, özüne vâkıf olmaya işaret etmiştir.

Mevlânâ, *Mesnevi*’de taklit ile ilgili çeşitli misaller üzerinden kanaatlerini belirtmiştir. İkinci defterin 483. beytinde “Taklit her iyiliğin afeti olduğu için, muhkem bir dağ olsa bile samandır.” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 195) dedikten sonra 512. beyitte “Şu tehdit amaçlı hikâyeyi dinle de taklidin zararını anla.” demiş ve “Sufilerin sema edebilmek için yolcunun bineğini satmaları” başlıklı hikâyeyi anlatmıştır. Hikâyede yolculuk esnasında bir tekkede konaklayan sufi eşeğini ahıra çekmiştir. Tekkedeki sufiler ise parasızlıktan bizar oldukları için eşeği sahibinin haberi olmadan satmışlardır. Elde ettikleri parayla da tekkede ikramlar sunmuş ve eğlenceli bir meclis tertip etmişlerdir. Uzak yoldan gelen ve yorgun olan yolcuyla da hepsi hususi olarak ilgilenmiş, ona hizmet etmişlerdir. Bu ilgiyi de gören misafir yiyip içmenin ardından semaya başlamış, kendinden geçmiştir. Semanın sonuna doğru hanende bu sefer bir ezgiye başlamıştır. Ezginin tek bir sözü vardır; gitti eşek, gitti eşek. Meclisteki herkes coşkuyla şarkıya eşlik etmiş, sabaha kadar gitti eşek sözünü tekrar edip durmuştur. Yeme içme ve eğlence bitmiş, sabah olmuş ve herkes dağılmıştır. Sufi de eşeğe yüklemek üzere eşyasını odadan çıkarmıştır. Ahıra ulaştığında eşeğinin orada olmadığını görmüştür. Uşağın eşeğini suya götürdüğünü düşünüp ona sormuştur. Uşak da gücünün yetmediğini, canından korktuğunu bu nedenle de emanetine sahip çıkamadığını belirtmiştir. Devamında;

“[Sufi] dedi, varsayalım ki eşeği senden zorla aldılar ve ben zavallının kanına kastettiler. Peki, bana gelip de a fakir, eşeğini götürüyorlar, demek yok mu? Böyle yapsaydın, eşeğimi kimde olsa geri alırdım. Alamazsam eşeğin parasını ödetirdim. Onlar burada olsaydı şimdi yüz türlü çözüm bulunurdu. Oysa şu anda her biri bir yana gitti. Ben şimdi kimi tutup da kadıya götüreyim? Bu işi başıma sen açtın. Bre adam, nasıl olur da, şöyle korkunç bir zulüm oldu a garip, diye gelip bana söylemezsin? Dedi, vallahi ben seni olup bitenden haberdar etmek için defalarca geldim. [Ama] sen herkesten daha coşkun bir şekilde ‘eşek gitti, oğlum’ diyordun. [Ben de] bu ârif bir adam olduğu için durumdan haberdar ve hoşnuttur, diye geri dönüyordum. Sufi dedi, herkes o sözü söylüyordu. Benim de hoşuma gitti, söyledim. Beni mahveden, onları taklit etmem oldu. İki yüz lanet olsun şu taklide! Özellikle böyle serserileri taklit etmeye...” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 197)

Hikâyede sufilerin eşeği sahibinden habersiz satmaları sorunu bir kenara hanendenin eşek gitti şarkısını söylemesi üzerine mezkûr sufînin de aynı şarkıyı sırf etrafındakiler söylediği için söylemesi esas meseleyi oluşturmaktadır. Hâlbuki o sufi sözü düşünse, eşek gitti ne demek acaba diye bir an zihnini yoklasa belki de giden eşeğin kendi eşeği olduğunu anlayacaktı. Ama eşeğini emanet ettiği kişinin de belirttiği üzere o diğerlerinden daha coşkun bir hâlde bu kelimeleri diline dolamıştı. Sonunda ise kaybeden kendisi oldu ki bunu zaten itiraf etmiştir.

Hikâyede bir meşk meclisi tasvir edilmektedir. Meşkin kimi tasavvufi çevrelerce bir usul olarak kullanıldığı malumdur. Bunun yanı sıra tasavvufun en temel unsurlarından olan evrad da bu hikâyeye kapsamda düşünülebilir. Yani salık, diline vird edildiği ezkârın ne manaya geldiğini düşünmelidir. Eğer lafzın anlam çerçevesi ihmal edilirse hikâyedeki duruma düşmek muhtemeldir. “Kelime” herkes için mühimdir. Neticede İslam’a bir kelime (kelime-i tevhit) ile girildiği gibi başka kelimelerle de (elfâz-ı küfür gibi) dinden çıkmak tehlikesi mevcuttur.

Mevlânâ için taklit, sadece bir davranış biçimi değil, manevi tekâmülün önündeki en büyük engellerden biridir. O, bireyin kendi deneyiminden ve içsel keşfinden geçmeyen bilginin kişiyi manevi bir çıkmaza sürükleyeceğini vurgular. Hikâyede sufînin diğerlerine uyararak “eşek gitti” şarkısını söylemesi, aslında müridin kendi ruhsal sermayesini başkalarının sesine kapılarak nasıl tükettiğinin trajikomik bir sembolüdür. Mevlânâ burada toplu heyecanlara bilinçsizce kapılmanın, ferdi uyanışı ve basireti nasıl öldürdüğüne dikkat çeker. İçselleştirilmeyen her erdem topluluk içinde anlamlı gibi dursa da kişi yalnızken yahut bazı zorluklarla tek başına mücadele etmek zorunda kaldığında yitirilme tehlikesini her zaman taşır.

Mevlânâ için taklit, sadece şekilsel bir benzerlikten ibarettir ve ruhun gelişimini engeller. O, sufînin başkasının hâlini giymesini değil, o hâle bürünmesini ister. Tek tip, hepsi birbirine sadece şekli olarak benzeyen insanlar topluluğu olmak basittir ve basitliktir. Oysa derinlik hem daha çok çaba ister hem de daha sağlamdır.

Mevlânâ’nın hikâyede eleştirdiği diğer konular ise tamah ve açgözlülük. Sufi; yeme, eğlenme ve raks etme hırsıyla yani maddi menfaatlerle aklını devre dışı bırakmıştır. Bu ise yerilen bir hâldir. Hikâyede bu zevklerin zikredilmesi tesadüfi değildir. Mevlânâ başka yerlerde de ölçsüzce yiyip içmenin, eğlenceye kendini kaptırmanın zararlarına dikkat çekmektedir.

Mevlânâ taklit konusuna 5. defterde, 1296- 1305. beyitler arasında kısa bir hikâyeyle değinmiştir. Bu hikâyede de bir mürit şeyhi ağlarken görmüş ve o da ağlamıştır. Ama bu ağlayış derinliği veya arka planı olmayan, sırf şeyhi öyle gördüğü için yapılan bir ağlayıştır. Takliden ağlayan mürit giderken arkasından bir başkası yetişir ve onu “Ağlaman Allah için olsun.” diye uyarır. Bilgisizlikle, taklitle dolu ağlayışın, o otuz yıllık mücahededen sonra ağlayan şeyhin ağlaması gibi olmayacağını belirtir ve söz konusu müridi tahkike yönlendirir (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 660).

2. İhtiyatsızlık

İhtiyat, sözlükte çekingen davranma, daha sağlam ve daha güvenli olana tutunma, hatadan sakınıp korunma gibi anlamlara gelir (Apaydın, 2000, s. 577). Mevlânâ da insanın ihtiyatı hiçbir zaman elden bırakmaması gerektiğini savunur. Bunun en çok olması gereken yerlerden biri, belki de en fazlası takip edilen kişiler noktasındadır. Akli örterek, iyice araştırıp sorgulamadan yapılan tabiiyetler kişiyi felakete sürükleyebilir.

3. defterde Mevlânâ şehirli ve köylüyü konu edindiği uzunca bir hikâyeye ile bunun bir örneğini ortaya koyar. O, köy ve köylünün çokça eleştirildiği bu hikâyenin bir beytinde (521. beyit) köyü “[Hakikate] ulaşmayıp taklide ve akıl yürütmeye yeltenen şeyhtir.” diye tanımlayarak aslında konunun farklı bir bağlamı olduğunu ortaya koyar. Hikâyeye geçmeden önce yine küçük bir hikâyeye ihtiyatlı

olmanın önemi üzerinde durur. 189 ile 235. beyitler arasında yer alan “Dua edenin Allah demesi Hakk’ın cevap vermesinin ta kendisidir” başlıklı hikâyede bir zâkir geceleyin Allah’ı zikretmektedir. Şeytan ise ona gelip bunca Allah demesine rağmen bir karşılık alamadığını, dergâhtan bir cevap gelmediğini, hâl böyleyken daha ne kadar Allah demeye devam edeceğini sorar. Adam umutsuzca uyur ve rüyasında Hızır’ı görür. Hızır da ona neden Allah demeyi bıraktığını, onu anmaktan neden pişman olduğunu sorar. Zakir, lebbeyk cevabı alamadığını, kapıdan kovulmaktan korktuğunu belirtir. Hızır da ona her Allah demesinin aslında bir lebbeyk cevabı olduğunu, her Rabbim demesinin altında nice ‘lebbeyk’ler bulunduğunu söyler. Cahillerin dua etmekten uzak olduğundan hatta Firavun gibi kimselerin Hakk’a yönelmemesi için hayatlarında hiçbir sıkıntı çekmediklerinden, bütün dünyanın mülküne sahip olduklarından bahseder. Çünkü dertli kimselerin yakarışı aşk ve içtenlik doludur. Dertler içinse sabır gerekir. Sabır, ihtiyatın en önemli dayanaklarından. Devamında Mevlânâ şunları söyler:

“Yemede ihtiyatlı davran; bu zehirli bir bitkidir. İhtiyat, nebilerin gücü ve nurudur. Her yelle savrulan ancak samandır. Dağ yele ne diye aldırıs ki? Her yanda bir ecinni, çağırıp durur seni. Kardeşim, der, yol ararsan, gel hadi! Yoldaşın olup da sana yol göstereyim. Bu incelikli yolda ben bir kılavuzum. O ne kılavuzdur, ne de yolu bilir. O kurt huyluya doğru gitme ey Yusuf. İhtiyat, bu diyardaki tuzaklarla yağların ve balların seni kandıramayıştır...”

İhtiyat, seni davet ettiklerinde, bunlar beni istiyor, bana bayılıyor, dememendir. Davetlerini, avcının kuş avlamak için pusuda çıkardığı kuş sesi olarak gör. Avcı, ölmüş kuşu orta yere koyarak sesi bu kuşun çıkardığı izlenimini verir. Kuş sanır ki kendi gibi bir kuştur o. Kuşlar toplanır, avcı da tüylerini yolar. Ancak Allah’ın ihtiyat verdiği ve o yem ve tuzaktan başı dönmeyen kuş farklıdır. İhtiyatsızlığın sonu kesinlikle pişmanlıktır...” (Örs ve Kırilangıç, 2015, s. 316)

Giriş mahiyetindeki bu küçük hikâyede geceleyin Allah’ı zikreden bir zâkir görülmektedir. Bu kişi, bunca Allah deyişinin karşılığını soran şeytanın aldatmasına uğramıştır. Sonra rüyasında gördüğü Hızır ona her Allah demesinin, her Rabb’im demesinin kendisine zaten bir lebbeyk olduğunu ifade etmiştir. Hikâyedeki kavram zincirini takip ettiğimizde dert, aşk, sabır ve ihtiyat karşımıza çıkmaktadır. İhtiyat olmazsa kişi her çağırana kulak verebilir ve o zaman da tıpkı bir kuş gibi tuzağa düşebilir. İhtiyatsızlığın sonunun pişmanlık olacağını muhataplarının zihninde tam yerleştirmek içinse Mevlânâ bu uzun şehirli ile köylü hikâyesini anlatmıştır.

Hikâyede köylü her sene gelir aylarca şehirlinin evinde kalır, yer içer. O, Mevlânâ’nın tabiriyle söylenecek olursa her yıl leylek gibi gelip şehirlinin kubbesine konardı. Her gelişinde de evinde ve dükkânında misafir olduğu şehirliyi köye davet ederdi. Şehirli ise her sene bir bahane ile bu teklifi geçiştirirdi. Bu her sene böyle devam ederken on sene sonra şehirli, biraz da çocuklarının ısrarıyla köye gitmeye karar verir. Eşi ve çocukları sevinçle yol hazırlığına başlar. Bu noktada Mevlânâ’nın ikazları vardır:

“Köye gitme, köy adamı aptal yapar; aklı ışksız bırakıp işe yaramaz kılar. Seçkin kişi, Peygamber’in sözüne kulak ver: ‘Köye yerleşmek aklın mezarıdır.’ Köyde bir gün bir gece kalan kişinin aklı bir ay boyunca yerine gelmez. Köyde bir ay bulunanın cehaleti ve körlüğü ise yıllarca sürer.” (Örs ve Kırilangıç, 2015, s. 325).

Hikâyenin devamında şehirli ailesiyle birlikte bin bir güçlük, rezalet ve meşakkatle bir aylık bir yolculuğun ardından köye varır. Köye ulaştıklarında bir de ne görsünler? Köylü onları görmezden ve tanımazlıktan gelir. Bahçesinden bir şey yemesinler diye gündüz vakti bile yüzünü onlardan gizler. Şehirli, yağmurun çokça yağdığı beşinci gece dayanamaz ve ailesini de düşünerek köylüden sığınacak bir köşe ister. Köylü de ona bahçıvanın bekçilik için kullandığı kulübeyi işaret eder ve karşılığında kurda kuşa karşı bekçilik ister. Şehirli de bu duruma razı olur. Devamı *Mesnevi*’de şu şekildedir:

“Bir köşe boşaltıldı, şehirli ailesiyle birlikte o dar ve rahatsız yere gitti. Sel korkusuyla mağara köşesinde çekirge gibi [adeta] birbirlerinin üstüne çıktılar... [Şehirli] elinde okla yay, bütün gece köşe bucak kurt aradı durdu. Kurt onu alevler gibi kuşatmışken kurttan habersiz kurt arıyordu. Her sivrisinek ve pire bir kurt kesilmiş o viranede onları yaralayıp duruyordu... Kurt gelip de zarar vermesin sakın. Yoksa köylü şehirlinin sakalını yolar. Gece yarısına dek böyle diş sıkı sıkı canları gırtlığa kadar gelmişti. Bir tepenin üstünden ansızın azgın bir kurt silueti belirdi. Şehirli oku yaydan fırlattı ve hayvan vurularak aşağıya düştü. Hayvan düşünce bir yel çıktı. Köylü bağırıp çağırarak ellerini birbirine vurdu. [Köylü dedi] bre namert, o benim eşeğimin sıpası. Şehirliyse, hayır, dedi, bu şeytan gibi bir kurt. Onun yapısı kurt olduğunun ifadesidir. [Köylü] dedi, hayır, onun arkasından çıkan yeli, suyla şarabın farkını bilir gibi bilirim. Bahçenin içinde sıpamı öldürdün. Asla darlıktan ferahlığa ermeysin! [Şehirli] dedi, iyice dikkat et, gece vaktidir. Geceleyin varlıklar açıkça görülmez. Gece, çok şeyi yanlış ve değişik gösterir. Geceleyin kimse doğru göremez. Hem gece, hem bulut, hem de sağanak yağmur. Bu üç karanlık, yanlışlığı büyütür. [Köylü] dedi,

bu benim için aydınlık gün gibidir. Biliyorum, bu sıpamın yellenişidir. Yolcunun eşyasını tanıdığı gibi ben de yirmi yel arasında onun yelini tanırım. Şehirli dayanamayarak fırlayıp geldi ve köylünün yakasına yapıştı. Behey aptal haydut, oyun mu oynuyorsun? Bengi ile afyonu birlikte mi içtin? Üç karanlıkta eşeğin yelini tanırırsın da beni nasıl tanımazsın a şaşkın? Gece yarısı danayı tanıyan, on yıllık arkadaşını nasıl tanımaz?” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 330)

Hikâyede bu durumun, boş bir tamahla uluların toprağına hizmeti bırakmanın cezası olduğu ve köylünün de marifet yoksunu bir şaşkın olduğu gibi ifadeler geçmektedir. Bu, konunun yanlış müşşitleri tercihle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca köylünün şehirliyi tanımazlıktan gelmesi kıyamet günü yaşanacaklardan ve o kişilerin peşindeki kimselerden kaçacaklarına işaretler. Devamındaki “Kendini haberdar ve ârif gibi gösterip insanlığı ayaklar altına alıyorsun”, “Dervişlikten ve kendini yitirışten dem vuruyor, ilahî sarhoşluk yaygarası koparıyorsun” gibi ifadeler de meselenin sahtekâr dervişler olduğunu ortaya koymaktadır.

Şehir ise hikâyede insan-ı kâmilî işaret etmektedir (Işık, 2015, s. 11). Burada şehirli şehri bırakıp köye giderek aslında insan-ı kâminden yüz çevirip ehil olmayan sahte şeyhe yönelmiştir. Bu yönelişte en büyük pay ihtiyatsız davranmasıdır. Bir önceki kısa hikâyede de olduğu gibi çağırıcılar çoktur ama onların da çoğı avcıdır. Av olmamak için âğâh olmak gerekmektedir. Mevlânâ, yine başka hikâyelerinde de sahte şeyhlerden bahsetmektedir (Yıldırım, 2023, s. 916).

3. Gurura Kapılma ve Ehil Olunmayan İşe Soyunma

Mevlânâ, *Mesnevi*’nin 1. defterinde “Halkın yüceltmesinin ve parmakla gösterilmenin zararı” diye bir başlık açmış ve burada insanların övgüsüne mazhar olmanın aldatıcı olduğunu dile getirmiştir. Halkı, kendisinden etkilenmiş gören insanın kibre kapılacağını dile getirir ve ekler: “Bilmez ki Şeytan onun gibi binlercesini ırmak suyuna atmıştır. Dünyanın lütfu ve yaltaklanması hoş bir lokmadır ama az ye onu çünkü ateşle dolu bir lokmadır o. Ateşi gizli, zevkiyse meydandadır. Dumanı da işin sonunda ortaya çıkar.” Mevlânâ, devamında ayrıca şu tespitlerde bulunur:

“Seni öven [birisi], toplulukta seni hicvedecek olsa gönlün o yangınla günlerce yanar. Onun, bunu, umutsuzluğundan, senden umduğunu bulamayıp ziyan ettiğinden dolayı söylediğini bilsen bile, o kınayışın etkisi içine işler; övgüde de senin bu halinin bir benzeri vardır. O övgünün etkisi de günlerce kalır. Canına bir kibir ve aldanma kaynağı olur. Ama [onun etkisi] görünmez, çünkü övülmek tatlıdır. Kınanmaksa acı olduğundan kötü görünür... Nefis, çok övülmek yüzünden Firavunlaştı. Alçak gönüllü ol, büyüklük taslama.” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 99)

Kişinin yüzüne karşı övülmesi kültürümüzde zaten yanlış görülmüştür. Mevlânâ da bu noktada uyarılarını yapmış ve övgüleri duymanın tatlı olsa da sonunda acı meyveleri olacağını, bu nedenle zımnen buna mahal vermemek gerektiğini söylemiştir.

5. defterde geçen bir diğer hikâyede ise gurura kapılan ve bu gururdan kaynaklanan bir hadsizlikle ehil olmadığı işe girişen bir sufiyi anlatmaktadır. “Gölgede yetişmiş, [nefsiyle] savaşmamış bir sufinin yüreksizliğinin ve gevşekliğinin hikâyesi. Aşk derdi ve yarası tatmamıştı; halkın, önünde secde etmesi, elini öpmesi, saygıyla bakıp ‘Bugün zamanımızda sufi odur’ diye parmakla göstermesi yüzünden gurura kapılmıştı...” başlıklı hikâyede sufinin biri orduyla beraber savaşa gitmiştir. Savaş başladığında ise sufi geride mühimmatla ve zayıf kişilerle kalmıştır. Ordu savaştan muzaffer olarak dönmüş, savaşçılar nice ganimetler elde etmişlerdir. Sufiye de bunlardan çeşitli armağanlar sunmuşlardır. Ancak o kendisine hediye edilenleri geri çevirmiş ve hiçbir şey almamıştır. Nedeni sorulduğunda ise gazadan mahrum kalmasını, savaş esnasında hançer bile çekemediğini söylemiştir. Bunun üzerine gaza erleri bir esiri ona getirmişler ve onu öldürerek kendisinin de gazi olacağını söylemişlerdir. Bu durum sufinin hoşuna gitmiş, güya gaza etmiş olmak için elleri bağlı esiri çadırın arkasına götürmüştür. Dönüşü gecikince topluluk meraklanmış ve içlerinden birisi durumu araştırmak üzere çadırı arkasına gitmiştir. Giden kişi kâfirin sufiyi altına aldığını, öfkeyle sufinin boynunu ısırp durmakta olduğunu görür. Esir, elleri bağlı ve silahsız olduğu hâlde dişleriyle ısırarak sufiyi neredeyse yarı ölü bir vaziyete getirmiştir. Devamı *Mesnevi*’de şu şekilde ifade edilmektedir:

“Gaziler, gayrete gelip hemen o anda acımadan o kâfiri kılıçla öldürdüler. Baygın halden çıkıp ayılması için, sufinin yüzüne sular saçtılar, gül suları serptiler. Kendine gelip onları [karşısında] görünce: ‘Macera nasıl oldu?’ diye sordular. Allah Allah ey aziz, bu ne haldir? Neden böyle kendinden geçtin? [Nasıl oldu da] elleri bağlı, yarı ölü esir yüzünden böyle kendinden geçip alt oldun? [Sufi]: Hınçla başını [kesmeye] kastedince, o arsız bana tuhaf bir bakış attı, dedi. Bana doğru öyle bir göz süzdü, gözlerini öyle bir döndürdü ki aklım üstünden gitti. Gözlerini döndürmesi bana bir ordu gibi göründü. Ne kadar korkunçtu, anlatamam. Hikâyeyi kısa keseyim, işte o göz yüzünden böyle kendimden geçip yere düştüm.

Topluluk ona: Sende böyle bir yürek varken, [sakın] savaşa, gazaya çıkma, dedi. Daha o eli bağlı esirin gözünden batıp gittikten, gemin parçalandıktan sonra, kılıçlarıyla kelleleri topa çeviren erkek aslanlar saldırdığı sırada, kanlar arasında nasıl yüzebilirsin sen? Daha erlerin savaşına bile aşına değilsin. Boyunları vuran kılıç şakırtıları yanında, çamaşırcıların taktuklarının lafı bile olmaz. Nice başsız beden, çırpınır durur; nice bedensiz baş, kanlar üzerinde kabarcık gibi durur. Yüzlerle yok edici [cengâver] savaş sırasında atların ayakları altında yokluğa gömülmüştür. Bir fare yüzünden uçup giden böyle bir akıl, o safta nasıl kılıç çekecek? Savaş bu, bulgur aşısı yemek değil ki kolları sıvayıp yemeye girişsin. Bulgur aşısı yemeye benzemez bu, [gel de] burada kılıcı gör. Bu safta demir gibi [duracak] bir Hamza lâzım. Savaş, bir hayalden hayal gibi kaçan her yufka yüreğinin işi değildir. [Savaş] Türklerin işidir, kadınların değil. Kadınların yeri evdir, eve git.” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 753)

Görüldüğü üzere bu hikâyede de sufi insanların kendisine olan ilgisi neticesinde yersiz ve aşırı bir özgüvene kapılmış gazâ erleriyle beraber savaşa gitmiştir. Savaşta bir varlık gösteremediği gibi kendisine teselli için öldürülmek üzere elleri bağlı bir şekilde verilen esiri dahi öldürememiş, çadırın arkasında o eli kolu bağlı esirin altına düşmüş, korkudan ve boynunun ısırılmasından olsa gerek bayılmıştır. Onu merak eden savaşçıların kendisine bakmasıyla kurtulmuş gaziler o esiri öldürmüştür. Sonunda da kendisine savaşmanın onun işi olmadığını, bir şey yapmak istiyorsa gerekirse mutfağın yolunu tutması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bu hikâyede Mevlânâ, tasavvufu bir sosyal statü veya “parmakla gösterilme” aracı olarak görenleri sert bir dille uyarır. Halkın ilgisi ve övgüsü, kişiyi yanıltıp olmayacak vadilere sürükleyebilir. Oysa kişi kendini bilir, bilmelidir. Hikâyede olduğu üzere savaşacak cesaretle ve donanımda olmayan bir kişi fiilî savaşa girişirse böyle perişan hâllere düşecektir. Bunun gibi yine herkes kendi kapasitesinin ve yeteneklerinin üstünde işlere girişmemelidir.

4. Farklı Olumsuz İntibalar

Mevlânâ da her şair gibi yaşadığı zamandan ve kültürden etkilenmiş ve eserlerine bunları yansıtmıştır. *Mesnevi*’deki yüzlerce hikâyede çokça kullanılan tiplerden ve toplumsal kesimlerden biri olan sufilerle ilgili kimi zaman olumsuz ifadeler yer verilmiştir. Bunlar doğrudan Mevlânâ’nın düşünceleri olmasa da eserine almasından hareketle yaşadığı dönemde ve toplumda böyle bir algının, intibanın mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Yine bu ifadelerden hareketle Mevlânâ’nın “bakın böyle olmayın” mesajı verdiği de düşünülebilir.

İkinci defterde geçen bir hikâyede faziletli bir şeyh olan Ahmed Hadrûye’den bahsedilir. Cömertliğiyle meşhur olan bu şeyh zenginlerden çokça borç alır fakirlere dağıtmış ve Allah’ın ihsanıyla şeyh bu borçları ödermiş. Yine borçla bir tekke yaptırdığı zaman artık ömrünün sonuna gelmiştir ve alacaklılar başına toplanmıştır. Başına toplanan insanların asık suratlarını ve kötü bakışlarını bir nebze olsun dindirmek için o sırada sesini işittiği dışarıda helva satan çocuktan helva almasını uşağına işaret eder. Uşak çocuğa helvanın hepsinin ne kadar olduğunu sorar. Çocuk, yarım dinar ve biraz da küsuru var der. Uşağın oradaki tavrı ilginçtir; “Sufilerden fazla para isteme. Yarım dinar vereyim, başka bir şey söyleme.” der. Tepsiyi alır ve şeyhin önüne koyar. Alacaklılar helvadan yer ve biraz olsun sakinleşirler. Helva bittikten sonra çocuk parasını ister. Şeyh ise “parayı nereden bulayım? Borcum var ve âhirete göçüyorum.” diye cevap verir. Çocuğa yine ağlayarak; keşke, diyordu, külhanı dolaşsaydım da bu tekkenin kapısından geçmeseydim. Obur ve beleşçi sufiler, köpek kalplidir, diyordu, [karınlarını doyurunca] kediler gibi yüzlerini temizlerler.” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 192).

O faziletli şeyhin maksadı çocuğu ağlatmak ve rahmet denizini kabartmaktır, zaten birazdan şeyhin tanıdığı bir zengin, uşağıyla şeyhe para gönderir; alacaklılara verilecek dört yüz dinar ve çocuğun hakkı olan yarım dinar. Mevlânâ bu hikâyeye kulun Rabbine dua ederken gözlerinin yaşlı olmasını, ağlayabilmenin rahmeti çekeceğini vurgulamıştır. Bir yandan da sufilere “obur ve beleşçi” olmamaları mesajını çocuğun dilinden zımnen vermiştir.

Diğer bir hikâyeye ise yine ikinci defterde geçmektedir. Bir bahçıvan bahçeye baktığında hırsıza benzer üç kişi görür; bir fakih, bir şerif, bir de sufi. Hikâyede bu kişiler için 2156. beyitte şu ifade kullanılır: “Her üçü de haylaz, kötü ve vefasız.” Bahçıvan tek başına üçüyle birden uğraşamayacağını düşünerek bir plan yapar ve bu plan çerçevesinde onların birliğini bozarak güçlerini dağıtacaktır. İlk önce sufiyi bir kilim getirmesi bahanesiyle yollar, ardından da onu arkadaşlarına kötüler. Fakihe onun fetvasıyla karnını doyurduğundan ve bilgisinden faydalandığından seyyide ise Hz. Peygamber’in soyundan gelmesi nedeniyle sultanları olduğundan dem vurur. Sufi içinse şunları söyler:

“Peki, řu sufi kim? Hasis bir asalak. Nasıl olur da sizin gibi sultanlarla düşüp kalkar? O gelince onun icabına bakın da benim bahçede bir hafta konuk olun. Bahçe ne ki? Size canım feda. Siz benim sağ gözüksünüz.” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 250)

Sufi için seçilen ifadeler rastgele olmayıp muhtemelen toplumsal algıyı yansıtan ifadelerdir ki yine Mevlânâ, sufilere nasıl olmamaları gerektiğı mesajını vermektedir. Hikâyenin devamında bahçıvan sufiyi sopayla kovalamış, yalnız yakaladığında ise dövmüştür. Ardından şerif ve en son da fakih bahçıvanın hışmına uğramıştır. Burada ilk koparılacak zayıf halka olarak sufinin seçilmesi de tesadüf eseri olmasa gerektir.

Mevlânâ, 5. defterin 363. beytinde “Sufi, duruluğı dileyen kimsedir. Sufilik, yün elbiseyle, yamalı elbise giymeyle, ağır ağır yürümeyle olmaz.” (Örs ve Kırlangıç, 2015, s. 624) diyerek şekilciliğı eleştirmiş ve özden yoksun bir kabuğun anlamsızlığını işaret etmiştir. Eskiden insanların kimlikleri elbiseleriyle de ortaya konulabildiğı için derviş hırkasına bürünerek dervişliğe yakışmayan işlerin de yapıldığı malumdur. Dolayısıyla sufilik sadece sözle ortaya konulabilecek bir iddia olmadığı gibi şekilde sağlanacak bir hakikat de değildir. O, bunların tamamen ötesinde bürünülecek bir hâldir.

Sonuç

Mevlânâ, ortaya koyduğu eserlerle yüzyıllardır insanlığa seslenmekte olan büyük bir mutasavvıftır. *Mesnevi-i Ma’nevi* isimli muhalled eserinde yüzlerce hikâye anlatmış ve bu hikâyelerle öncelikle yaşadığı döneme ve çevresindekilere seslenmiş sonra ise bu hakikatler çağlar aşan bir mesaj hâline gelmiştir. Bir mürşit olarak müritlerine yol göstermek noktasında şiiri ustalıkla kullanan Mevlânâ’nın, insanları doğruya yöneltmek için kimi zaman yanlış açıkça ortaya koyması gerekmiştir.

İşte bu çalışmada Mevlânâ’nın mutasavvıflara yönelttiğı eleştirilerden bazı tespit edilenler üzerinde durulmuştur. Mevlânâ’nın özellikle taklitçiliğı hedef aldığı ve bunu eleştirdiğı anlattığı hikâyelerde görülmüştür. Mevlânâ’nın eleştirileri sadece bireysel hatalarla sınırlı kalmamış, tasavvuf yolunun özünü tehdit eden büyük sorunlara odaklanmıştır. Onun taklitçilik üzerine yaptığı vurgu, kişinin kendi manevi deneyimini inşa etmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Diğer bir husus olarak ihtiyatsızlık işlenmiştir. Kişinin dikkatsizliği ve hatadan korunmak noktasındaki hassasiyetinin az olması eleştirilmiştir. İyice araştırmadan ve sorgulamadan tamamıyla yapılan teslimiyetin kişiyi düşüreceğı zorluklar ele alınmıştır. Yine gurur, kibir, halkın iltifatlarına takılma, tamah, aç gözlülük vb. bir sufi için olmaması gereken vasıflardır. Mevlânâ’nın bu konulardaki uyarıları, tasavvufun bir gösteriş alanı değil, çetin bir nefis terbiyesi meselesi olduğunu hatırlatır. Eğer bunlar olursa nasıl hâllere düşüleceğı uzun uzadıya misallerle dile getirilmiştir. Son söz olarak denilebilir ki Mevlânâ eleştirel bakış açısını daima diri tutmuş, tasavvuf yolundaki kimselere de bu nazarla bakabilmiş ve onlardan da bunu beklemiştir. Onun eleştirileri, yıkıcı birer saldırı değil, takipçilerini suretten manaya, taklitten tahkike davet eden bir çağrıdır.

Kaynakça

- Amirchouphani, L. (2021). Molla Câmî ‘Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var’ Demiş midir, Mevlânâ’nın Anlayışında Mesnevî Kur’ân’a Benziyor mu?. ATEBE 6, 19-37.
- Apaydın, H. Y. (2000). “İhtiyat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21 / 577-579. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ceyhan, S. (2004) “Mesnevi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29 / 325-334. İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, C. (2015). Mevlâna’nın Mesnevî’sinde Şehir ve Köy. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kaya, E. S. (2010). “Taklid”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39 / 461-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kırlangıç, H. (2021). Mevlâna’nın Mesnevi’sinde Toplumsal Eleştiri. <https://www.edebiyatdunyamiz.com/index.php/siir/sairler-ve-siirleri/198-mevlana-nin-mesnevi-sinde-toplumsal-elestiri> [Erişim Tarihi: 19.04.2021]
- Kuşlu, A. (2024). “Mevlânâ’da İnsanın Yaratılması Bağlamında Rahmet, İyilik ve Kötülük Tasavvuru”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 28/1, 507-525.
- Örs, D ve Kırlangıç, H. (2015). Mesnevî-i Ma’nevî. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2023). Mesnevî’de Geçen “Bedevi ile Karısı Hikâyesi” ya da Kadının Fendi. Turkish Academic Research Review, 8 (2), 914-927.
- Yüceer, M. (2022). “Mevlânâ’nın Divân-ı Kebîr’inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 26/2, 491-512.